

Vikinger fra Bjerkreim

i vikingtiden

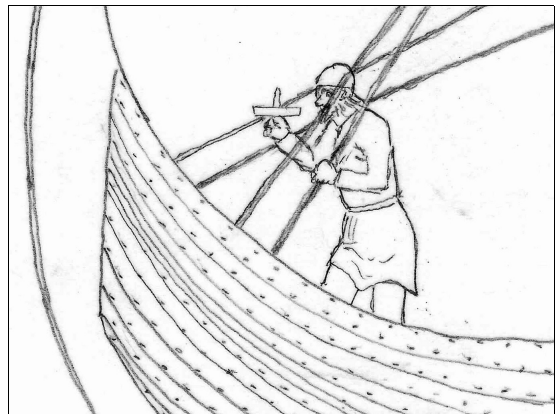
fra ca. året 800 e.Kr. til året 1066

av
Paul Tengesdal

Denne artikkelen handler om folk fra Bjerkreim, hvordan de hadde det og hvordan de levet i vikingtiden. Vi vet ganske mye om denne tiden, både fra sagaer og ikke minst gjennom utgravninger omkring i Skandinavia. Og så finnes det omfattende litteratur omkring dette emnet, men selvsagt ingenting beinveges fra Bjerkreim-området. Oppgaven blir å sannsynliggjøre deres levevis i denne delen av Sør-Vest Norge, i Bjerkreim, en typisk innlandskommune med kort forbindelse til sjøen og dermed til verden utenfor landets grenser. La oss først starte med solkompasset som vi antar at vikingene brukte når de navigerte på sjøen.

Dette sol-kompasset er laget av Ebbe Jacobsen, Odense i 2016.

I 1948 fant den danske arkeologen C. J. Vedbæk en halvmåneformet treskive mens han dreiv med utgravninger på Grønland. Skiven hadde små hakk i kanten og minnet ikke om noe forskeren hadde sett før. Og at skiven – datert til 800-tallet – må være noe vikingene brukte til å navigere etter solen. Ut fra halve skiven har eksperter på navigasjon senere kunnet rekonstruere vikingenes solskive og funnet fram til hvordan slike redskap muligens fungerte. Det antas at vikingene har registrert solens posisjon på himmelen i løpet av dagen – og med en pinne i sentrum av skiven, risset de inn skyggen av pinnen i løpet av dagen – og brukte denne solkurven til å finne nord og sør, altså tilsvarende som et solur. De reiste alltid i «Vesterveg» om sommeren. Dersom de da kalibrerte instrumentet (risset inn kurven) rett før de dro, så hadde de et korrekt instrument den første tiden under overfarten. Dagens navigatører har testet et slikt solkompass adskillige ganger, og det har vist seg å være svært pålitelig. Navigasjonsinstrument var nok ganske vanlig på sjøen.

VIKINGENE VAR ET SJØFARENDE FOLK

I Bjerkreim er det registrert mange gravminner, gårdsanlegg og boplasser fra eldre tider som vitner om fast bosetning gjennom lang tid. Dette gjelder særlig oppover hele Bjerkreims-vassdraget; fra Tengesdal i sør, videre til Bjerkreim, Gjedrem-Holmen området, Svela og Vikesdal. Men også i Ørdsalen og øvrige deler av bygda finner vi sikre spor etter eldre busetting. Mange av funna kan dateres til den såkalte vikingtiden; i tidsrommet fra ca. året 800 til året 1066, dvs. i godt 250 år.

Vikingene i Bjerkreim livnærte seg hovedsakelig av jordbruk, men også jakt og fangst. Bjerkreimselva har vært rik på laksefangst gjennom uminnelige tider, dette vet vi. Laksen har vært i Bjerkreimselva lenge, og er gjennom generasjoner genetisk tilpasset vassdraget. «Bjerkreimslaksen» kan den dag i dag lett skilles fra andre laksetyper. Fra skriftlige kilder gjennom de siste 500 år, vet vi om stadige konflikter omkring laksefangsten i vassdraget. Så kan vi lure på om det var tilsvarende konflikter i vikingtiden? Sikkert er det at samkvemmet mellom folk i dette dalføret var minst like godt som det er i dag, enten det gjaldt laksefangst eller annet.

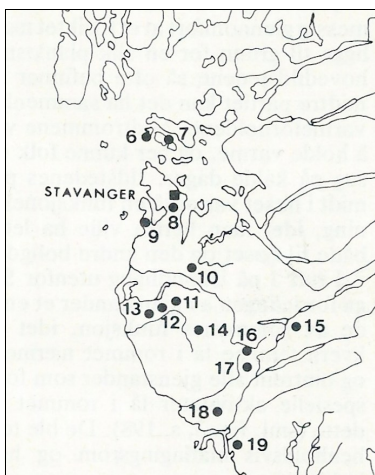
Men samkvemmet mellom folk gjekk også på tvers av dalførene. Vi kan regne med like jevne forbindelser ut mot havet, både til Jærkysten og til sjøfarten inne i Ryfylket. Når hjemvendte vikinger fra tokt i «Vesterled» ankom, gikk det sikker ikke mange dagene før dette vart godt kjent over mesteparten av Bjerkreim.

Det blir ganske feil å kalle vikingene i Bjerkreim for et sjøfarende folk, det var jordbruket som de var mest opptatt av. Men det fantes andre som kunne sitt handverk innen andre fag; trearbeid, smiearbeid, bearbeiding av huder og skinn osv. Disse var mindre stedbundne, og kunne farte omkring og tilby sine tjenester. Vi vet at det fantes vasskverner i vikingtiden, låsesmedene var meget dyktige med finurlige låsemekanismer og vi vet at treskjærerkunsten var rikt utviklet. Så får vi får tro at det fantes flere slike dyktige håndverkere i området som var ettertraktet annensteds..

Så var det alle dem med såkalt «utfartstrang», eller de såkalte «eventyrerne» som søkte seg ut til kysten, hvor vikingskipene holdt til. Og var de heldige fikk de også være med på vikingtokt. Det var spennende, men også meget hardt arbeid og opphold ombord, så det var ganske sikkert kun de aller beste som fikk være med på den slags virksomhet.

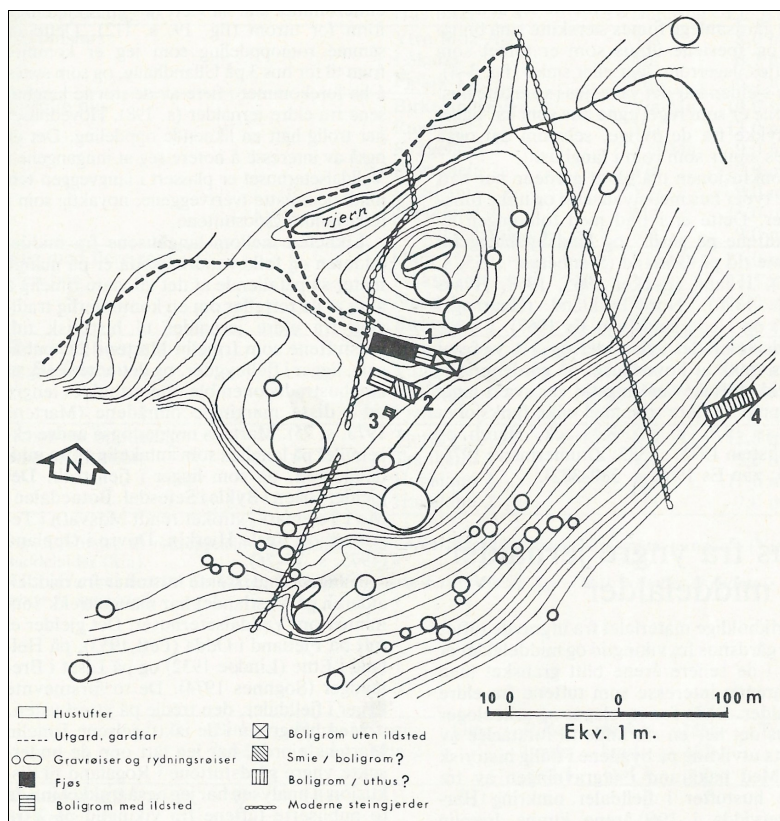
Vikingskipene var åpne og uten komfort av noe slag. Når skipet stakk til sjøs, var hele dekket fullt av tønner med vann og proviant. Hver mann hadde sin egen skipskiste, og alt de førte av handelsvarer var også stablet på dekk. Alle ombord arbeidet, sov og spiste på hver sin knapt tilmålte plass, til nød med et utspent seil som ly mot vær og vind. Det kunne være bitende kaldt, og to mann lå gjerne i en sovepose for å holde varmen. Når noen trengte å «lette seg» måtte det skje over rekka. «Ganga til bords» kaltes det, eller gjerne et sterkere uttrykk. Kjennskap til navigasjonskunsten var like nødvendig som godt sjømannskap. De navigerte etter solen og i stjerneklare netter etter Polarstjernen. På slike turer var solkompasset et helt avgjørende utstyr for å kunne finne fram.

VIKING Busettinger

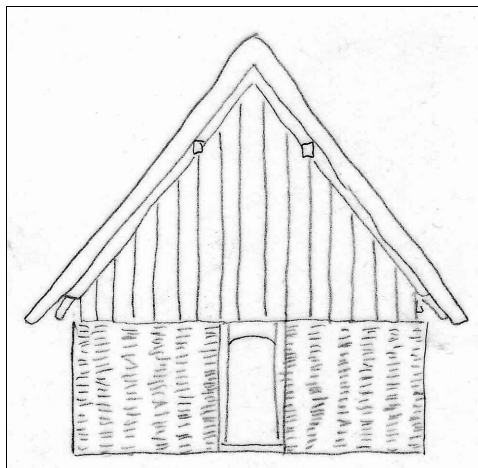
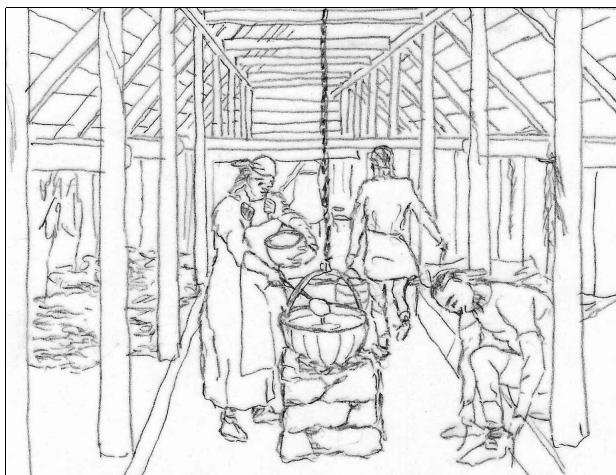

Kartet ovenfor viser en del hustuffer i Rogaland fra jernalder og middelalder som er blitt undersøkt.

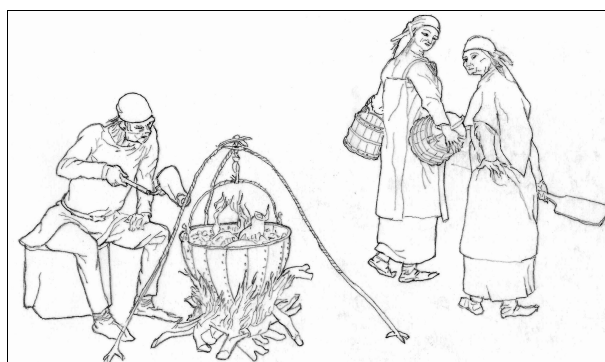
Til høyre vises gårdsanlegget på Store-Svela i Bjerkeim som ble undersøkt i 1933. Hus 1 har fjøs i vest, så ildsted og bolig i øst, hus 2 har ildsted i vest og smie/bolig i øst. Antatt funn fra folkevandringstiden

SLIK LEVET DE

Vikingene bodde i langhus med mennesker og dyr under samme tak. Midt på gulvet er det flere ildsteder. Over dette kokes det mat i en stor kjele, som henger ned fra taket. Røyken fra ilden trekker ut fra en åpning i gavlen. Langs veggen er det sove-nisjer. Utvendig ser vi hvordan vikinghuset antagelig så ut med kvistfletting utvendig som var leirklint og med plank innvendig, eller med torv eller stein utvendig.

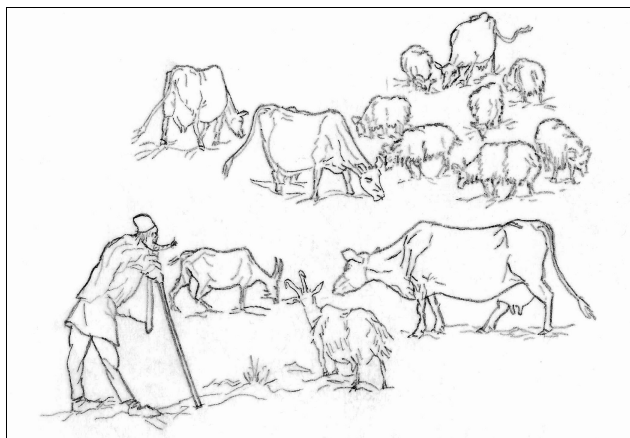
Vi kan anta at vikingene i sommertiden holdt seg mest mulig ute i det fri, fra det røykfylte rommet innendørs. Kanskje dette var den tids «ferieavvikling»? Her ble maten laget og her holdt de på med sine uteaktiviteter.

Bjerkreim var på ingen måte et avsidesliggende sted i vikingtiden. Hovedveien som gikk mellom sør-vest Norge og austover gikk nemlig gjennom Bjerkreim – den tids E39. Veien kom fra Kartavoll på Jæren – videre om Moi i Bjerkreim – deretter til Vikeså / Vikesdal – så til Berland i bygda – gjennom Skåredalen – over Ørdsalsvatnet i båt – til Lauperak – gjennom Skinneldalen til Gya – og videre framom Virak i Lund.

Så var her en annen hovedlinje fra vest som gikk lenger sør i Bjerkreim, den såkalte Kongeveien. Den kom hit fra Jæren over Hegrestadjellet, gikk om Øksnabø og forbi Ege-gårdene. Over vadet ved Egevatnet kom vegen inn i Bjerkreim, og videre langs Tengesdalsmonane, over elva ved Færjo, opp Baubrekkka på Søre-Tengesdal, framom Eigestad og Brynningsland, og videre austover. Og så må vi ikke glemme vegen nordover gjennom Bjerkreims-dalføret som gikk over heia til Gilja og videre ut til sjøen i Dirdal. Og også nevne vegen sørover fra Tengesdal og videre til sjøen i Tengsvågen hvor det fra gammelt av var laste- og losseplass for skipene. Vikingene i Bjerkreim hadde altså gode kontakt med sjøen gjennom alle de mange vegforbindelser som gikk dit.

Og i vikingtiden kom det sikkert rekende både «fut og fant» langs disse hovedveiene, som både stoppet opp undervegs og som tok nattleie om det trengtes. Slik var Bjerkreim slett ingen avsidesliggende sted i samkvemmet med de andre bygdelagene – da som nå.

VIKINGENE DREIV JORDBRUK

Bondens daglige liv er utførlig skildret i sagaene, og stort sett synes det ikke å ha vært syndelig annerledes enn nordiske bønders liv mer eller mindre har vært helt opp til mekaniseringens tidsalder midt på 1800-tallet. Alle gårder var selvforsynte. Bare når det dreide seg om helt spesielle oppgaver, ble det sendt bud etter profesjonelle håndverkere. Disse dannet en egen «klasse», selv om de også ofte dreiv jordbruk ved siden av sitt egentlige yrke. Den viktigste av dem var sannsynligvis bygdesmeden, som også ofte hadde ord på seg for å være litt av en svartekunstner.

Og så hadde de treller (slaver) som ble satt til alt det harde arbeidet som ikke krevde annet enn fysisk styrke. Og de var bokstavelig talt herrens eiendom fra fødselen av. De hadde ingen lovfestede rettigheter. En fribåren kvinne (ikke trell) som fikk barn med en trell, hadde dermed degradert seg til barnefarens sosiale nivå. Men om en mann fikk barn med en av sine trellkvinner, ble det derimot betraktet som en nyttig tilvekst til arbeidsstyrken på gården.

Det må imidlertid nevnes at i alle forhold stod kvinnen på like fot med mannen. Hun var den som rådde innenfor husets vegger, og ofte måtte hun stå for gårdsbruket når mannen og sønnene var ute på vikingtokt. Ækteskap ble ofte inngått etter avtale mellom ættene, og så fekk kjærligheten komme senere. Barn var naturligvis ættens stolthet og største rikdom, uten barn kunne ikke ætten føres videre. Vel var det tillatt etter eldgammel norrøn lov å «sette ut» uønskede barn og la dem omkomme, men vanligvis var det bare vanskapte barn som kunne risikere å lide en slik skjebne. Friske barn ble ikke «satt ut» unntatt i perioder med alvorlig hungersnød.

Å bli gammel i vikingsamfunnet ble betraktet som en ulykke, særlig når de var blitt til byrde for de andre som måtte ta seg av dem og de hverken kunne hjelpe til ute eller inne og slett ikke i noe gårds-arbeid. Men samtidig sies det i *Håvamål* at en skal ikke le av dem som er gamle og grå. De kan også ha ett og annet som er verd å lytte til.

VIKINGENES VISDOMSORD FRA HÅVAMÅL

* Du skal ha skikkelige klær. De behøve ikke være fine, men de må være rene og ordentlige. * Hvis du har noe å utrette, må du stå tidlig opp, så ikke tiden løper fra deg. * Vær ikke venn med din venns fiende, og si alltid sannheten. Likevel er det tillatt å gjengjelde løgn med løgn. * Hvis du kommer som gjest, kan du fortelle nyheter som har interesse, men har du ingen, skal du tie stille og lytte til det vertsfolket har å si. * Det er lov å drikke, men ikke å bli full. * Det er ingen skam å gå tidlig til sengs. * Har du gjester, må du være høflig mot dem. Du må tilby dem vann og håndklær, så de kan få vasket seg og la dem få plass ved ildstedet, så de kan bli varme etter turen. * Le ikke av gjestene dine – det er lett nok å sitte i ro og mak og gjøre narr av en reisetrett gjest. * Og først og sist: vær rettskaffen.

JAKT OG FISKE

Ved siden av jordbruket var jakt og fiske de viktigste næringene. De store skogene var fulle av vilt. Feller ble brukt til fangst av småvilt, mens dyr av hjorteslekten, bjørn og villsvin ble jaget med pil og bue eller spyd. Det vil si at vanlige våpen ble brukt til jakt. Fiske derimot krevde spesialutstyr – garn, ruser og fiskekroker.

Dyr som bjørn og oter ble først og fremst felt på grunn av skinnet som folk i Sør-Europa betalte gode priser for.

SNEKKER OG SMED

I vikingtiden som i våre dager ble mange ting laget på «gjør det selv» viset. Bonden laget mange av jordbruksredskapene sine selv og reparerte nok også litt av hvert, både av tre og metall. De fleste menn eide det nødvendige av verktøy – hammer, tang, øks og kniv.

Men det fantes også omreisende håndverkere som dro omkring fra gård til gård, slo seg til en stund og påtok seg alskens jobber. De hadde med seg et stort utvalg snekkerverktøy og adskillig vanlig smedredskap.

VEVING OG SPINNING

Det vanligste tekstilet var ull. Men det ble også nyttet både lin og hamp. Det er også i store graver i Norge funnet rester av kostbare importerte silkestoffer og broderier. Noen graver har inneholdt ullstoffer av en nesten utrolig finhetsgrad – med hele 125 eller enda flere tråder pr. tomme. Men slikt er aldri blitt funnet i Bjerkreim, her var det ulla som dominerte fullstendig.

Før ulla ble spunnet ble den kjemmet med jernkammer. Deretter ble den viklet om en lang stokk som ble holdt inntil kroppen og enden av tråden ble festet til en tein med et spinnehjul som ble satt i roterende bevegelser. Tråden ble så hesplet opp og bevart som hespler eller nøster.

En opprettstående vevstol, den såkalte «oppstadveven» var den vanligste i vikingtiden. Renningen ble holdt stram ved fritthengende lodder. Veverksen gjekk fram og tilbake under arbeidet, og isletten ble slått oppover. Og flere kunne samtidig veve på samme vevstolen. Sagaene forteller om hvordan forskjellige tekstiler ble brukt inne i husene – store veggtepper eller åklær og puter på benkene.

KLESDRAKTENE

De fleste klærne ble nok laget hjemme på gården av husfruen og hennes hjelpere. Vikingkvinnen brukte underkjole (serk), og lot den rekke mest mulig nedenfor ytterplagget. Den var plissert og gjorde den til et virkelig stasplagg. Kvinneklærne hadde ingen knapper, heker eller snører. Ytterplagget ble holdt oppe av stropper over skuldrene som ble festet med et par ovale spenner. Spennene var meget forseggjorte, med nålen skjult under den hule bronseskålen.

Mennene holdt seg stort sett til den eldgamle germanske mannsdrakten, som bestod av trange bukser og strømper i ett, eller av lange bukser som var åpne nedentil, og en vid kofte som rakk litt nedenfor hoftene. Knapper trengtes ikke, men det hendte at koften ble holdt sammen i halsen med en «skjorteknapp», ofte en perle av rav eller lignende.

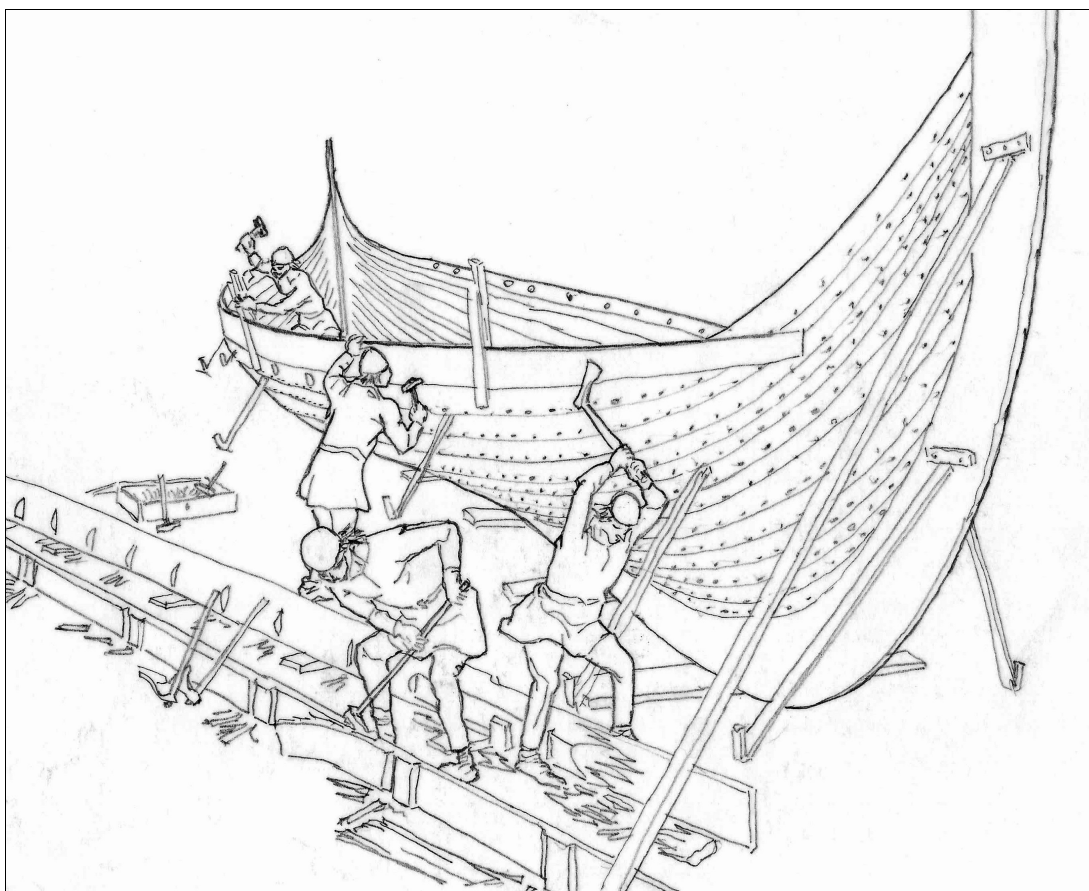
Det tredje plagget som hørte til mannsdrakten, var en kappe. Den var festet med en sølje eller ringnål til høyre skulder, eller i blant på høyre hofte, slik at sverdarmen ble fri under kamp.

VÅPEN

Vikingenes våpen var meget forskjellige fra og meget bedre enn deres nærmeste forfedres. Når det gjaldt våpen, var bare det beste godt nok for vikingene. Våpnene var både skarpe og smidige. De brukte pil og bue, sverd, stridsøks og spyd.

Hjelmene var laget av jern, men uten horn slik det er blitt framstilt i moderne tid. Men mange måtte nok klare seg med en tykk skinnlue som beskyttelse for lettere hogg. Vikingene viktigste dekkvåpen var et lett treskjold, bare med en velvet skjoldbule av jern i midten, over håndtaket. Skjoldet ble vesentlig brukt som skjerm mot piler, og i nærkamp var det til liten beskyttelse. Da var det mann-mot-mann fekten som var avgjørende.

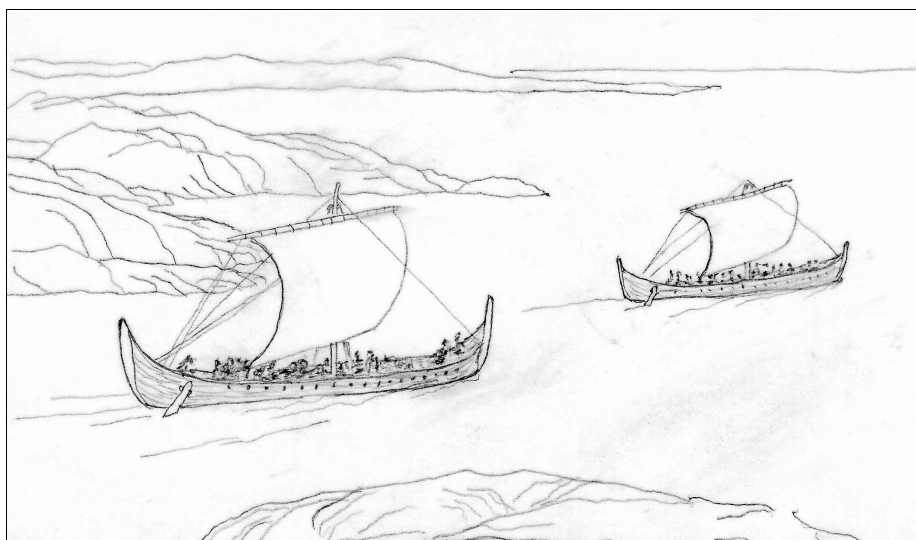
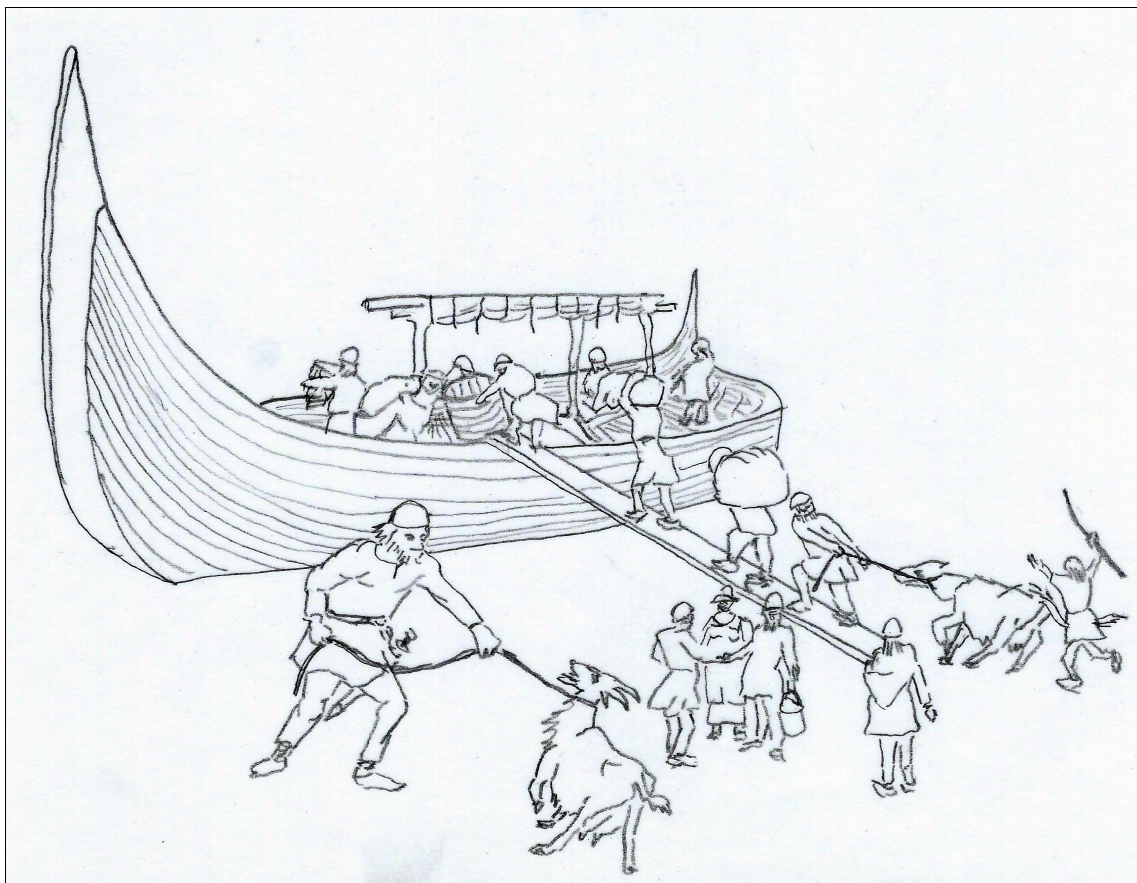
VIKINGENE KUNNE SKIPSBYGGING

Vikingskipene var lange og slanke, gjerne opptil 20-25 meter i lengdemål. Skipene ble bygget i eik, og skipsbordene i skutensiden kløyvt etter retningen av fibrene i veden. Dermed fikk de maksimal styrke og kunne gjøres svært slanke. Spant laget de av naturvokste evner som gav stor styrke og kunne motstå de store kreftene skipet ble utsatt for i stormvær. Alle skjøter var omhyggelig tettet med kuhår og tjære. Slik skipene var sammenføyet, fikk de stor elastisitet og kunne gi etter for alle skipets bevegelser. Vikingskipet var utviklet for å kunne dra på langfart over de store havstrekningene når det måtte være.

I løpet av 900-årene begynte de første kongedømer å konsolidere seg i Skandinavia, og *leidangen*, en fast militær organisasjon ble opprettet, og vi fikk skipreider som hadde plikt til å bygge og vedlikeholde sitt skip og bemanne det i tilfelle av krig. Krigsskipet for Bjerkreim Skipreide låg i Tengsvågen, og her hadde bjerkreimsbuene sin faste tilknytning til sjøen.

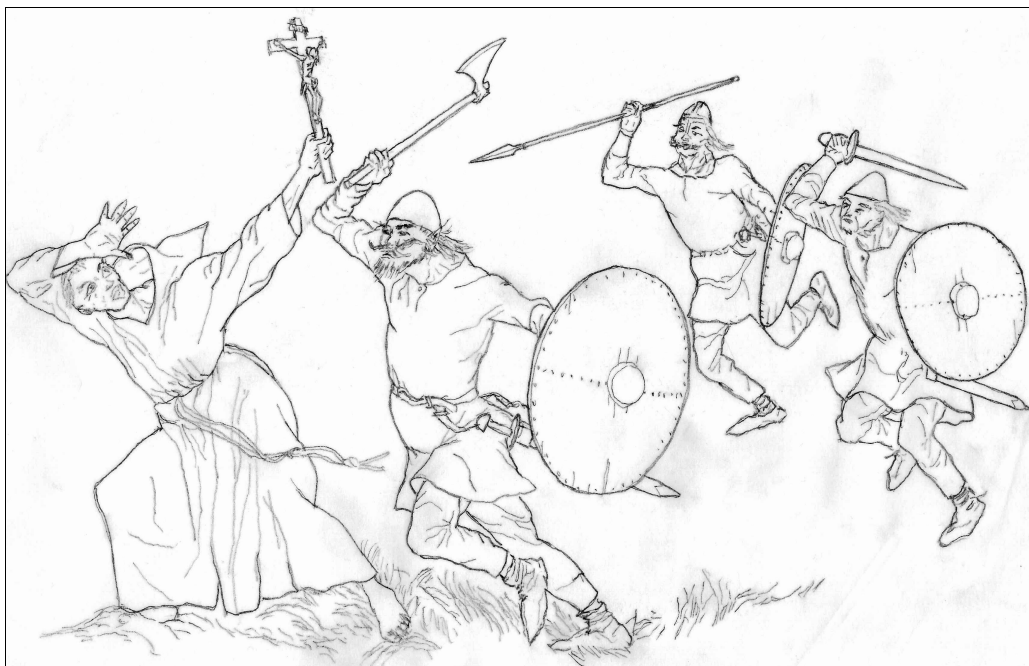
PÅ REIS TIL NYTT LAND

Island var en vikingbosetning, med folk fra kystdistriktene i Norge. De som bygde dette landet hadde nok aldri vært med på de berømte og beryktede vikingferdene. De var enkle folk, som søkte nytt land, mer interessert i kuer og sauer og godt beiteland enn i krig og plyndring og ære.

En utvandrerfamilie tar farvel med sine venner og bringer buskap og husgeråd ombord i skipene. De reiste flere skip i følge som på en tre ukers tid førte dem til deres nye hjem på den fjerne øya ute i storhavet. Hvorvidt det har vært folk fra Bjerkreim med i følget er rimelig sikkert, med den store utvandringen som foregikk fra de siste ti-årene av 800-tallet og utetter. Og solkompasset viste dem veien.

VIKINGER PÅ PLYNDRINGSFERD

Sagaen forteller om norske vikinger som foruten på Island også busatte seg på andre øyer ute i havet; både Shetland, Orknøyene og Hebridene, og sørover i England. At det var nordmenn som busette seg her går det klart fram av de mange «norske» stedsnavnene. Vi kjenner til at norske vikinger busatte seg på Grønland. Også på Labradorkysten i Canada er det funnet vikingbuseting.

Men det var ikke alt som var «landåm». Fra skriftlige kilder i samtiden vet vi at mange av toktene var rene røvertokter. Vikingene var ute etter gods og gull og alt som de kunne erobre. De gikk til angrep på mange av klostrene. Det fortelles; «Og de kom til kirken i Landisfarne og la alt øde med sin grusomme plyndring, trampet på de hellige stedene med urene føtter, grov opp altere og røvet alle skatter i den hellige kirke. Noen av brødrene drepte de, andre tok de med seg i lenker, andre jaget de vekk med spott og hån, og noen druknet de i sjøen».

Rimeligvis har også folk fra Bjerkreim vært med på slike tokt, med den relativt nærme kontakten de hadde til sjøen og sjølivet, og til folk som budde der ute mot havet. Det være seg gjennom giftermål, gjennom arbeidstjenester eller som eventyrer med utferdstrang. Og dyktig skipsmannskap har neppe vært vanskelig å få fatt i, når skipperen kunne fortelle hvilke ufattelige rikdommer de kunne få med seg heim.

Kilde:

I hovedsak er det nyttet boka: «Vikingene»
fra Wennergren-Cappelen, utgave 1975,
som grunnlag for
både teksten og
de egenproduserte tegningene.

Aaland Gård, mars 2016
Paul Tengesdal